

Osmanlı Devletinin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı

Doç. Dr. Tanju CANTAY

yüzyılın ilk yarısında, Orhan Gazi döneminde kuzey-batı Anadolu'da varlığını ortaya koyan ve giderek genişleyen, güçlenen Osmanlı beyliğinin, XIII. yüzyılın ilk yarısında, I. Alâeddin Keykubad döneminde, Ankara'nın batısında, Karacadağ'a yerleşen Oğuzlar'ın Kayı boyuna bağlı bir topluluk olduğu bilinir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Ertuğrul Gazi döneminde, Karahisar ve Söğüt'ün ele geçirilmesi, Domaniç yöresinde kurulan egemenlik, XIV. yüzyılda güçlü bir beylik olacak, gelecekte Anadolu'da Türk birliğini kuracak ve toprakları üç kıtaya yayılan bir "cihan devleti" haline gelecek olan Osmanlı devletini, askerî ve siyasî bir güç olarak tanıtan ilk gelişmelerdir. Ertuğrul Gazi'nin ölümü (1281), Osman Gazi'nin beyliğin başına geçmesi ile başlayan dönem, Osmanlı beyliğine, Anadolu Türk beylikleri içinde ayrı bir önem ve itibar sağlamış, bu üstünlük, Orhan Gazi döneminde 1326 yılında Bursa'nın 1331 yılında İznik'in ve I. Murad döneminde 1361 yılında Edirne'nin fethi ile, genişleyen sınırlar, girilen imar çalışmaları ile, İznik dışında daha önce Türk ve İslâm egemenliğini tanımayan şehir ve kasabaları, kısa sürede birer Türk şehri durumuna getirmiş, Bizans'tan alınan şehirler yanında, birer Türk yerleşmesi olarak kurulan yeni şehirler de, camiler, medreseler, sosyal kurumlar ve ticaret yapıları ile imar edilmiştir.

Osmanlı Mimarisî

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan dönem, Osmanlı mimârisinin kuruluş dönemi eserleri ve gelişme döneminin ilk yapısı Edirne Üç Şerefeli Cami (1447) ile önem taşır. Yapılan araştırma ve denemeler, daha kuruluş döneminden, Osmanlı mimârisinin bazı temel özelliklerini ve tercihlerini ortaya koymuştur. Cami mimârisinde uygulanan değişik plan kuruluşları, bu dönemin ana özelliğidir. Camiler, medreseler, hamamlar, ticaret yapıları ve türbeler olarak, yapı türlerine bağlı bir bölümlenme, yüzlerce eserin inşa edildiği kuruluş dönemi mimârisini, ana değerleri ve gelişme dinamiği ile tanıttacaktır.

Camiler

Camiler, tabhaneli camiler, tek kubbeli camiler ve çok kubbeli camiler olarak üç bölümde incelenebilir. Gelişme dönemini başlatan Edirne Üç Şerefeli Cami (1447), İstanbul'un fethi öncesinde, gelecekteki gelişmelerin hareket noktası olarak, ayrı bir değer taşır.

Tabhaneli camiler: Tabhaneli camiler, çok sayıda yapı ile temsil edilen, bir yapılar topluluğunu meydana getirir, araştırmalar ellinin üzerinde yapının varlığını ortaya koymuştur. Tabhaneli camiler, sanat tarihi araştırmalarında değişik adlarla tanımlanmışlar, farklı görüşlerle değerlendirilmişlerdir. Tabhaneli camiler, cami ve tabhane olarak inşa edilen bileşik yapılardır. Tabhaneli cami, dinî ve sosyal bir yapıdır, plan kuruluşu bu ikili kullanıma bağlı olarak, en uygun ve akılcı tasarım tercihleri ile ortaya konmuştur: yapı eksenî üzerinde, kible yönünde uzanan, genellikle üzerleri birer kubbe ile örtülü, geniş bir kemerle birbirine açılan, arka arkaya iki büyük hacim ve iki yanda, yapı eksenine paralel, sayıları değişen yan hacimler, tabhane (misafirhâne) mekânları, plan kuruluşunu meydana getirmiştir.

Yapı eksenî üzerinde yer alan iki hacimden, girişin açıldığı birinci hacim, bazı yapılarda görülen şadırvanı ve aydınlık fenerli kubbesi ile kapalı avlu geleneğini devam ettiren geniş bir sofa olarak düşünülmüş, ikinci hacim, kible yönüne uzanımı, mihrabı ve özellikle yükselen döşeme seviyesi ile ibadet mekânı, cami olarak tasarlanmıştır. İki yanda, yapı eksenine paralel, sayıları değişen yan hacimler, bazı yapılarda alçı kaplamalı duvarları, ocakları, mangal yerleri, maşalıkları, rafları, nefeslik olarak adlandırılan havalandırma bacaları ile tabhane (misafirhâne) mekânları olarak, oturulmak üzere inşa edilmişlerdir. Yan hacimlerde mihrap olmaması ve bunların sürekli olarak, birinci kubbeli bölüme (sofa) açılmaları, oturulmak üzere inşa edildiklerini açıklamaktadır.

Tabhaneli camilerin plan kuruluşu, varlığı Türk mimarisinin ilk dönemlerine uzanan ve yüzyıllar boyu, çağları ve ufukları aşan bir yaygınlıkla, ev, saray, ribat, medrese ve camilerde kullanılan "dört eyvanlı avlu" plan kuruluşuna bağlıdır. XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu mimarisinin kubbeli medrese yapıları, bu plan kuruluşunun yakın kaynakları olarak önem taşırlar.

Tabhaneli camiler, yan hacimlerin birinci kubbeli bölüm (sofa) ile olan ilişkilerine bağlı olarak, 1. Eyvanlı tabhaneli camiler (Bursa Orhan Camii 1340, Bursa Yeşil Cami 1424, Edirne Muradiye Camii 1436), 2. Yan mekânları orta bölüme kapalı tabhaneli camiler (Bursa Timurtaş Camii 1390, Milâs Firuz Bey Camii 1396, Edirne Gazi Mihâl Camii 1422) olarak incelenebilir.

Eyvanlı tabhaneli camilerde, plan kuruluşunda ve mimarî ifadede, mekân mimarisini değerlendirmek imkânlarını araştıran bir gayret gözlenir.

Yan mekânları orta bölüme kapalı tabhaneli camiler, bu bölüme kapılarıyla açılırlar, bu yapılarda cami-tabhane kuruluşu daha belirgindir. Yan hacimlerin, bazı yapılarda ayrı giriş mekânları bulunması, önemli bir özellik olarak ortaya çıkar. Tabhane mekânlarının ayrı birer kapı ile, yapının dışına da açıldığı örnekler de inşa edilmiştir (Edirne Gazi Mihâl Camii 1422).

XIV-XV. yüzyıllarda, tabhaneli camilerde, Bursa Orhan Camii (1340) ve Bursa Hüdavendigâr Camii (1370 yılı dolayları)ndan alınan etkilerle, farlı iki mimarî anlayış görülür. Bursa Orhan Camii ile ortaya çıkan, orta bölümün iki yanında belirli bir kademelenme ile yer alan yan hacimlerle yaratılan mimarî görünüş, varlığını yaygın olarak başka yapılarda da sürdürecektir (Bursa Muradiye Camii 1426, Edirne Muradiye Camii 1436, İstanbul Murad Paşa Camii 1471).

Bursa Orhan Camii, güney-doğudan görünüş.

Bursa Hüdavendigâr Camii, eyvan ve mihrap

Bursa Hüdavendigâr Camii'nin üst katında yer alan medrese ile, bileşik bir yapı olarak kazandığı yüksek kitle görünüşü, sadece iki yapıda kullanılan bir tasarım tercihi olmuştur. Bursa Yıldırım Camii (1395) ve Bursa Yeşil Cami (1424)'de bu kitle görünüşü, mimarî değerleri gereksiz zorlayan, iki kat yüksekliğinde tabhane mekânları ve cephede yer alan "süs" şahnişinleri yaratmıştır.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde, yapılan fetihlerle genişleyen sınırlar ve yayılma ile, tabhaneli camilerin, belirli bir hizmeti sağlamak, gerekli bir ihtiyacı karşılamak üzere yaygın olarak inşa edildiği görülür. Gelişme döneminde, XVI. yüzyılda, Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) döneminden sonra, bu yapıların inşa edilmemeleri, değişen mimarî istekler yanında, külliyelerde inşa edilen ayrı tabhane yapıları ile daha büyük hizmet ölçeklerine yönelinmesi ve bu tercihin sağladığı daha geniş imkânlarla ilgilidir. Edirne II. Bayezid Camii (1488), İstanbul Bayezid Camii (1505) ve İstanbul Sultan Selim Camii (1522)'nde, cami ile birlikte inşa edilen yan tabhane bölümleri, tabhaneli camileri aşan, ayrı tabhane yapılarına yönelen düşünceyi açıklar.

Tabhaneli camilerin en önemli örneği olan, inşası 1419 yılında, çini süslemeleri 1424 yılında tamamlanan Bursa Yeşil Cami, mimarî ve süsleme özellikleri ile, son bulan Fetret devrinin sıkıntılı günlerini unutturan, devletin yeniden kuruluşu ile, Osmanlı devletinin gücünü, devamlılığını ifade eden bir eserdir. Yapı, Çelebi Sultan Mehmed tarafından Mimar Hacı İvaz'a inşa ettirilmiş, çini süslemeleri II. Murad döneminde tamamlanmıştır.

Tek kubbeli camiler: Tek kubbeli camiler, kubbe örtülü, kare planlı yapılar, önlerinde üç bölümlü bir son cemaat yeri bulunur.

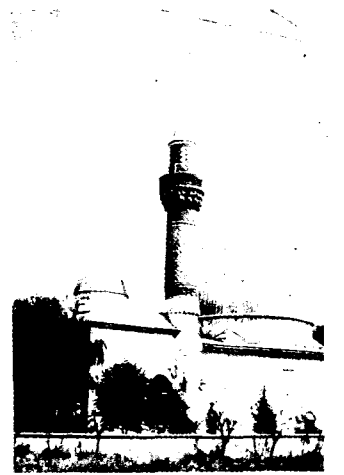
Bursa hisarında inşa edilen Alâeddin Camii (1326), yanlara kapalı, üç bölümlü son cemaat yeri, üçlü yelpazeli köşe geçişleri ve sade mimarîsi ile, tuğla hatıllı düzensiz taştan bir yapıdır.

İznik Hacı Özbek Camii (1333/34 Hicrî 734), kitabesi günümüze ulaşan, en erken tarihli Osmanlı eseridir. Yapının plan kuruluşunda, yanda, batıda yer alan son cemaat yeri, sokağın genişletilmesi ile yıkılmıştır. Yapıda kubbeye üçgenler kuşağı ile geçilmiştir.

İznik Yeşil Cami (1392), kuruluş döneminin en önemli eserlerinden biri olarak, mimarî özellikleri, özenli mermer işçiliği ve süslemeleri ile değer taşır. Cepheleri mermer kaplamalıdır. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın inşa ettirdiği yapının mimarî Hacı bin Musa'nın adı, kitâbede yer alır. Batı cephede, son cemaat yeri ile yapı kitlesinin birleştiği köşede, yapının üzerinden yükselen yuvarlak kesitli minare, sırası tuğla ve çini kaplamaları ile yapıya adını vermiştir. Minarede mukarnaslı şerefe geçişleri de çini kaplamalıdır. Üç bölümlü son cemaat yerinde, orta açıklık mukarnas söveli bir kapı olarak düzenlenmiştir. Son cemaat yerinin kırılan kafes oymalı mermer şebekeleri yenilenmiştir. Yapının plan kuruluşunda, giriş yönünde ek bir bölümle mekânın genişletildiği görülür. Kubbeye üçgenler kuşağı ile geçilmiştir.

Mudurnu Yıldırım Camii (1382 yılı dolayları), sekiz dayanaklı plan kuruluşu ve 19.50 m. çaplı köşe tromplu kubbesi ile önemli bir yapıdır. Yıldırım Bayezid'in şehzâdeliği sırasında inşa edilmiştir. Son cemaat yeri yanlara kapalıdır, orta açıklığı bir kapı olarak düzenlenmiştir. Mekânda derin tromplarla, değişik bir mimarî etki sağlanmıştır. Yapının minaresinin açıkta, yapının önünde yükseldiği bilinir.

Çok kubbeli camiler: Çok kubbeli camiler, mimarî kuruluşları ile geniş bir ibadet alanı sağlamışlardır, ancak bu yapılarda belirli bir mekân birliği yara-

Iznik Yeşil Camii.

Bursa Ulu Camii, iç görünüş.

tilamamıştır. Çok kubbeli camilerde, mekân payelerle eşit bölümlere ayrılmış, her bölüm bir kubbe ile örtülmüştür. Yapı eksenli üzerindeki bir bölüm, aydınlık fenerli bir kubbe veya bir şadırvanla, avlu geleneğini yaşatan unsurdur. Bursa Ulu Camii ile Edirne Eski Camii arasındaki gelişme dinamiği, bütünlüğün sağlandığı bir mekâna ulaşmadaki gayretleri açıklar. Edirne Eski Camii'nde, daha büyük kubbeler ve sayıları azalan payelerle, bunun gerçekleşmesine çalışılmıştır.

Bursa'da Orhan külliyesinin hemen yanına inşa edilen Ulu Camii (1399/1400 Hicri 802), yirmi kubbeli, oniki ayaklı, enine dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği yapıda, iki yollu, bir şerefeli batı minaresi, yapı ile birlikte yapılmıştır.

Edirne Eski Camii (1414), Çelebi Sultan Mehmed'in bitirdiği bir yapıdır, dokuz kubbe, ortada dört ayağa oturan kemerlerle taşınır. Bursa Ulu Camii'ne göre, mekân bütünlüğü daha belirgin değerlerle ortaya konmuştur. Yapı özenli kesme taş işçiliği ile önem taşır, iki şerefeli batı minaresi, II. Murad'ın eseridir. Kuyumcular kapısındaki kitâbede, yapının mimârî Çelebi Alâeddin'in adı okunur.

Medreseler

Osmanlı mimârîsinin ilk medrese yapıları, genel olarak, dikdörtgen plânda, girişin karşısındaki kenara bitişen, kubbeli dersane çıkması ile inşa edilmişlerdir.

İznik Süleyman Paşa Medresesi (1340 yılı dolayları), üç kanatlı plan kuruluşu, geniş ve yüksek kemerli avlu revakı ve kiremit örtülü kubbeleri ile değişik bir yapıdır, mimârî kuruluşta, avlu, özellikle değerlendirilmiştir.

Bursa Yıldırım Medresesi (1395 yılı dolayları), Yıldırım Camii'nin kuzeyine, 8 m. aşağıda olan bir düzlüğe inşa edilmiştir. Derinliğine uzun dikdörtgen planlı yapı, giriş eyvanlı, pencereless kesme taş cephesi ile Yıldırım Türbesi'nin bulunduğu alana açılır. Yapı, "dört kanatlı" ilk Osmanlı medresesi olarak önem taşır. Giriş eyvanı ve dersane, kubbe örtülü, avlu revakları ve odaların üzeri düz çatılıdır.

Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi (1417), kare plânlı, birbirine dik eksenlerin uçlarının, giriş hacmi ve kubbeli üç dersane ile belirtildiği bir yapıdır. Yapının plânının eksen düzeni ve simetrik kuruluşu, ana özellik olarak belirir. Kapı, beyaz mermer ve koyu fes rengi taş sıraları ile inşa edilmiştir. Avlu revakları, görünüşleri ile "dört eyvanlı avlu" kuruluşu gösterir. Yapının mimârî Ebubekir bin Mehmed Hamza el- Müşeymiş'in adı kitâbede yer alır.

Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi (1345 yılı dolayları) ve Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi (1415), kubbeli medrese yapılarıdır, avlularının üzeri, açıklıklı bir kubbe ile örtülmüştür.

Hamamlar

Bursa Orhan Hamamı (1340 yılı dolayları), çifte hamam olarak inşa edilmiştir, özellikleri ile hamam mimârîsinin gelecekteki ana değerlerini ve belirli eğilimlerini ortaya koyar. 12 m çaplı tromplu kubbeli câmekânı ile inşa edilen erkekler bölümü, "dört eyvanlı, dört köşe mekânlı" plân kuruluşu gösterir. Kadınlar bölümü, câmekânı dışında, küçük bir ılıklik ve iki hacimli bir sıcaklik meydanına gelir.

Edirne Tahtakale Hamamı (1430 yılı dolayları), bulunduğu yerin, taht el-kalâ (kale altı'nın adı ile anılır, II. Murad'ın eseridir, çifte hamam olarak yapılmıştır. Yapı mimârî özellikleri ile, Bursa Orhan Hamamı'nın tasarımının yapıldığı yüz yıl önceden, bu yana geçen sürede yaratılan gelişmeyi açıklar. Özellik-

Edirne Eski Camii.

Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi, avlu ve mukarnaslı tromplar.

le hamam mimârîsini değerlendiren iç süslemenin, kubbe süslemelerinin ulaştığı dorukları ortaya koyar. Erkekler bölümü, câmekânın 16 m çaplı mukarnaslı tromplu kubbesi, "dört eyvanlı, dört köşe mekânlı" plân kuruluşu ile önem taşır. Sıcaklık eyvanları, ayrıca birer girinti ile derinleşen hacimler halinde inşa edilmişlerdir. Kadınlar bölümü, biri büyük, çift eyvanlı sıcaklığı ve iki büyük halveti ile dikkati çeker.

Ticaret yapıları

Osmanlı devletinin hızla genişleyen sınırları, ticaret etkinliği olan Bursa, Edirne gibi şehirlerin fethi, daha kuruluş döneminde, ülkeye ve önemli şehirlerle canlı bir ticaret hayatı sağlamıştır. Ticaret yapıları, avlulu şehir hanları ve bedestenler olarak inşa edilen, çevrelerinde kısa sürede çarşıların oluştuğu yapılarıdır.

Bursa'da Orhan külliyesine bağlı olarak 1340 yılı dolaylarında inşa edilen Emîr Hanı, kare plânlı, avlulu, iki katlı, altı üstlü 74 odalı bir yapıdır. Alt kat, mal ve eşyanın depolandığı, önü revaklı, penceresiz mekânlar, üst kat, revak kuruluşunun tekrarlandığı, pencere ve ocaklı odalar halinde inşa edilmiştir. İki katlı revak, avluya mimârî ifadesini kazandırır, ayaklar kesme taş ve tuğla sıraları ile örülmüştür. Yapı ekseni üzerinde, giriş kanadının karşısında, yapıya bitişik, enine dikdörtgen planlı ahır bulunur. Emîr Hanı, daha XIV. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı şehir hanlarının genel kuruluşunu veren özellikleri ile önem taşır. XV. yüzyılda, Çelebi Sultan Mehmed döneminde, kuzey-doğusuna inşa edilen Geyve Hanı, Emîr Hanı'nın yakın bir benzeridir.

XIV. yüzyıl sonuna tarihlenen Bursa Yıldırım Bedesteni, ondört kubbeli, altı ayaklı bir yapıdır. Yıldırım Vakfiyesi, dört kapılı yapının, altmışsekiz dükkânlı, otuziki mahzenli olduğunu bildirir. Yapı mimârî kuruluşu ile "Dışta dükkânlı mahzenli bedestenler" arasına katılır. Yapıda batıdaki iki tuğla ayak ve dört kubbe, ilk inşadan günümüze ulaşan unsurlardır, diğerleri aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir.

Çelebi Sultan Mehmed'in 1415 yılı dolaylarına tarihlenen Edirne Bedesteni, daha büyük bir yapı olarak, ondört kubbeli, altı ayaklı kuruluşu ile, Bursa Yıldırım Bedesteni'ne bağlanır, ancak burada altmış dükkân, elli altı mahzen vardır.

Türbeler

Bursa Yeşil Türbe (1424), Yeşil Cami'in güneyine, bir yüksekliğe inşa edilmiştir, sekizgen plânlı bir yapıdır. Yüksek kasnak, yapıya iki kademeli bir görünüş verir. Yapının yüzlerini kaplayan çiniler yenilenmiştir, menevişli firûze renk çinilerin, yapıya ve bağlı olduğu külliye adını verdiği anlaşılıyor. Çini kaplı kapı yarım kubbesi onbir dilimli, içte giriş kemeri, Yeşil Medresesi yan eyvanlarının dilimli kemerleri ile eşit. Yapıda kubbeye üçgenler kuşağı ile geçilmiştir. Yapı, renkli sır tekniğinde yapılan çini mihrabı ve Çelebi Sultan Mehmed'in çini sandukası ile önem taşır. Kapı kanatları ve pencere kapakları, Türk ağaç sanatının önemli eserleri arasında yer alır. Ankara Karaca Bey Türbesi (1428) ve bir Çandaroğlu eseri olan Kastamonu İsmail Bey Türbesi (1460 yılı dolayları), iki kademeli kuruluşları ile, Yeşil Türbe'den alınan etkileri açıklarlar.

Kuruluş Dönemi Külliyesi

Kuruluş dönemi külliyesi, Bursa'da inşa edilen, varlıkları ile birer çevre yaratan, yapı toplulukları olmuşlardır. Orhan külliyesi (1340 yılı dolayları), Yıl-

dırım külliyesi (1395 yılı dolayları), Yeşil külliyesi (1424) ve Muradiye külliyesi (1426), Türk şehirciliğinin önem taşıyan eserleridir. Özellikle, Bursa hisarının doğusundaki düzlüğe inşa edilen Orhan külliyesi, Bursa şehrinin kuruluşunu ve gelişmesini belirleyici olmuş, XIV. yüzyıl sonunda inşa edilen Ulu Camii'nin yeri, bu kuruluşa bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Bursa'da Orhan külliyesinin inşa edilmesi ile, Bizans'ın kale içi yerleşmesi, kale dışında, dinî, sosyal, eğitim ve ticaret yapıları ile, bir şehir, bir devlet merkezi olmuş, bu görünüşü kazanmıştır.

Kuruluş dönemi külliyesi, cami, medrese, mektep, imaret, şifâhane, türbe, hamam ve han yapıları olarak inşa edilmişlerdir. Yapılar belirli bir eksen düzeni olmadan, dağınık olarak inşaat alanına kurulmuşlar, inşaatta arazinin özellikleri, yüksek ve alçakta kalan alanlar değiştirilmeden kullanılmıştır. Genel kuruluşa, cami, medrese yapıları, yakın konumlarla tasarlanırken, hamam, han yapıları, bunların uzağına inşa edilmiştir.

İlk Osmanlı külliyesi, aynı birimler halinde inşa edilen yapıları ile, Anadolu Selçuklu ve Anadolu Beylikleri külliyelerinin, bitişik düzenli kuruluşundan ayrılan yapılar olmuşlardır.

Edirne Üç Şerefeli Cami

Osmanlı mimârisinin gelişme dönemi, Edirne Üç Şerefeli Cami (1447) ile başlar. İstanbul'un fethi ve Mimar Sinan çağı öncesinde, belirli düşünce ve tercihleri ortaya koyan bir değerler bütünü olan yapıda, geleceğin gelişme hedefleri, çok önceden tespit edilmiş olmaktadır.

Üç Şerefeli Cami'de revaklı avlu-cami bütünlüğü ustalıklı kurulmuş, enine dikdörtgen planlı mekânda, orta alan altı dayanaklı 24.10 m çaplı bir kubbe ile örtülürken, iki yanda yapı eksenine paralel 10.80 m çaplı ikişer kubbe kullanılmıştır. Ortada altıgen kesitli iki ayakla kemerler karşılanmıştır. Yapı, adını aldığı üç şerefeli yüksek minaresi ve düzenli kesme taş işçiliği ile, gelişme döneminin belirli kurallarını açıklar. Avlu köşelerine konan minareler de, yerlerini bulan unsurlar olarak, bütünü değerlendirirler. Üç şerefeli minare üç yollu, iki yollu çıkışları ile, teknik yetkinliği ortaya koyar. Ekrem Hakkı Ayverdi (1900-1984), yapının mimârını Mimar Muslihiddin olarak tanıtır.

Çini Sanatı

Çini, ilk Osmanlı yapılarında kullanılan, mimârî süslemedeki değeri ve önemi anlaşılan bir unsur olmuştur. Mimârî ifade ve etkiye, renk değerleri ile katılan ve sürekli mimârîye bağlı kalan, onu aşmayan çini süslemeler, kuruluş döneminde, cami ve türbelerde, içte ve dışta kullanılmıştır. Bursa Orhan Camii (1340)'nin kible cephesinde günümüze ulaşan yeşil altıgen çiniler, İznik Orhan Camii (1335)'nde içte duvarları kaplayan yeşil ve firûze altıgen çiniler, XVI. yüzyılda doruğuna ulaşacak Osmanlı çini sanatının başlangıç yıllarının sade görünümleridir.

Osmanlı çini sanatı, incelenen dönemde, mozaik, renkli sır ve sır altına boyama teknikleri ile, üç ayrı teknikte eser veren, süsleme örneklerini ve renk değerlerini baştan ile ortaya koyan bir sanat olmuştur. Yapıda çini süslemenin kullanılacağı yer ve yüzey alanları da, doğru kararlarla seçilmiştir.

Süsleme örnekleri, genelde, bitkisel süslemenin rûmî-palmet-lotus grubu ve hatâyî üslûbu örnekleri olarak görülür. Bursa Yeşil Türbe mihrabı (1424)'nda yer alan natüralist çiçek süslemeleri, Osmanlı çini sanatını değer-

Edirne Üç Şerefeli Cami.

Edirne Üç Şerefeli Cami, burmalı minare, kaide ve alt bölüm.

Bursa Yeşil Cami, burdaki alt mahfif, mozaik çini tavan.

lendirecek bir üslûbun ilk örnekleridir. Geometrik süsleme örnekleri, yıldız geçmeler de kullanılmıştır. Çini süslemede, sülûs ve kûfi yazılar da, yüzeyleri değerlendirmiştir.

Mozaik çini tekniği, Bursa Yeşil Cami (1424)'de iki yan mahfil tavanında, Bursa Muradiye Camii (1426) son cemaat yeri pencere alınlık süslemelerinde başarı ile kullanılmıştır.

Renkli sır tekniği, Bursa Yeşil Cami ve Yeşil Türbe mihrapları (1424)'nda, Edirne Muradiye Camii mihrabı (1436)'nda ve Yeşil Türbe'de Çelebi Sultan Mehmed'in çini sandukasında, süsleme örneği, renk ve ifade üstünlüğü ile varlığını ortaya koymuştur. Renkli sır tekniği ile yapılan çinilerle kaplı, Bursa Yeşil Cami hünkâr mahfili tavanı, mukarnaslı yan yüzey alanları ile, tek örnek bir eser olarak yaratılmıştır.

Sır altına boyama tekniği, Edirne Muradiye Camii (1436)'nde mihrap bölümünde yan duvarları kaplayan altıgen çiniler, mihrap kavsarasının mukarnas çinileri ve Edirne Üç Şerefeli Cami (1447)'de avluda, girişin iki yanındaki iki pencerenin alınlık süslemesi ile, ilk defa geniş yüzeyli bir düzenleme olarak, mi-mârî ifadeyi değerlendirmiştir. Sır altına boyama tekniğinde, beyaz zemin üzerine mavi örnekli mavi-beyaz çiniler, çok sayıda, yaygın olarak yapılmışlardır.

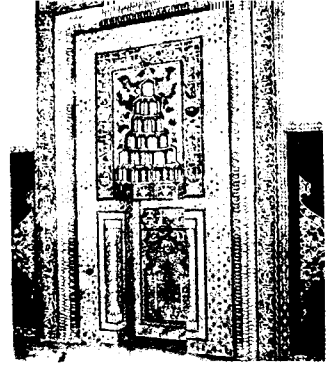
Bursa Muradiye'de Şehzâde Ahmed Türbesi (1430 yılı dolayları)'nde duvarları kaplayan firûze ve lâcivert altıgen çiniler, teknik üstünlükleri ve renk değerleri ile, yüz yıl sonra, Bursa Orhan Camii ve İznik Orhan Camii'nin tek renk sırlı çini kaplamalarını aşan örneklerdir.

Keramik Sanatı

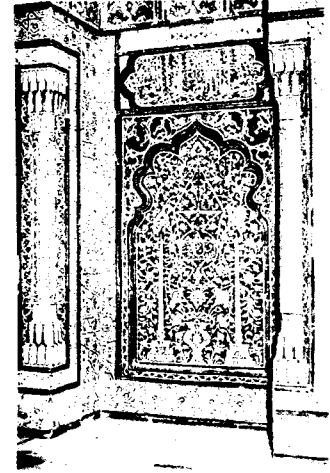
Osmanlı keramik sanatı, 1331 yılında İznik'in fethi ile başlar. Yanlış olarak "*Milet işi*" adı ile tanınan ilk Osmanlı keramikleri, kırmızı hamurlu, beyaz astarlı keramiklerdir, renksiz şeffaf sırı sırlanmışlardır, firûze şeffaf sır altına süslemeli örnekleri de vardır. İznik kazıları, bu keramiklerin İznik'te yapıldığını ortaya koymuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısından, XV. yüzyıl ortasına tarihlenen örneklerdir. Süslemede kullanılan koyu mavi renk, bu keramikler için karakteristiktir, açık mavi, firûze, mor ve yeşil renkler de kullanılmıştır. Süslemeler serbest fırça ile, büyük bir çeşitlilik ve başarı ile yapılmıştır, bir orta motif etrafında atlamalı olarak birbirini izleyen soyut bitki motifleri, zengin bir yaprak dekoru ile verilen iri çiçekler, kuşlar, radial düzenlemeler, yüzeyin kalın çizgilerle geometrik bölümlere ayrılması ile yapılan süslemeler, duyarlı bir sanat zevkinin varlığını açıklamaktadır. Süsleme boşlukları helezon dolgulu, mavi boyalı desenlerin üzeri çizikleme dekorlu keramikler de yapılmıştır. İlk Osmanlı keramiklerinde, derin kâseler, geniş kenarlı tabaklar karakteristik şekillerdir.

Slip süslemeli keramikler, kırmızı hamurlu keramikte, süslemenin akıcı olmayan koyu beyaz astar ile yapıldığı keramiklerdir. Slip süslemeli keramikler, slip süsleme yapılarak fırınlanmış, daha sonra renksiz şeffaf sırı sırlanarak tekrar fırına alınmıştır, mavi, yeşil, açık veya koyu kahverengi şeffaf sırlı keramikler de yapılmıştır. Bu keramiklerde süsleme, kırmızı hamurlu zeminde hafif bir kabarıklıkla, belirgin olarak varlığını ortaya koymuştur.

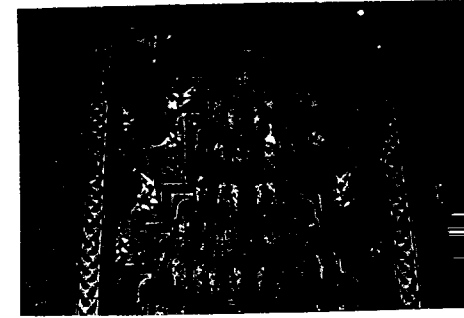
XV. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan mavi-beyaz keramikler, beyaz sert hamurlu keramiklerdir, ilk örneklerdeki koyu mavi renk, giderek açık mavi olarak değişikliğe uğramış, bu dönemden sonra firûze renk de süslemeye katılmıştır. Gelişmeleri XV. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur.

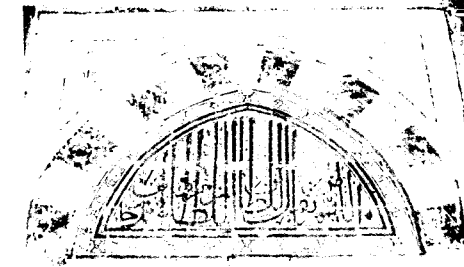
Bursa Yeşil Türbe, mihrap.

Bursa Yeşil Türbe, mihrap, ayrıntı.

Edirne Muradiye Camii, mihrap, ayrıntı.

Edirne Uç Şerefeli Camii,
avluda girişin batısındaki alınlık

Ağaç Sanatı

Ağaç eserler de, minber, kapı kanadı, pencere kapağı olarak, mimârî ifadeyi değerlendiren unsurlara katılmışlardır. Bursa Ulu Camii minberi (1399/1400 Hicrî 802), ceviz ağacından çatma olarak kündekârî tekniğinde yapılmıştır. Caminin adına yakışan bir büyüklükte yapılan minberin kapı tacı, kafes oyma olarak ince bir işçilikle kıvrık dal süslemelidir. Yan yüzeylerin geometrik yıldız geçmeli süslemesi, topuzların görünüşü ile belirgin bir ifade kazanır.

Kapı kanatları, üç bölümlü (Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi 1417) veya çerçevesiz küçük dikdörtgen yüzeylerle (Ankara Karaca Bey Camii 1428) yapılmıştır. Üç bölümlü kapı kanatlarında, orta alanda geometrik yıldız geçmeler görülür. Genellikle kapı açıklığının yay kemerine uyan üst bölümde âyet kitâbeleri, altta, yalın örnekler halinde, geometrik veya bitkisel süslemeler bulunur.

Gebze Orhan Camii (XIV. yüzyıl)'nin oyma süslemeli pencere kapakları, Osmanlı ağaç sanatının ilk eserleri olarak değerlendirilir. Orta tablada geçmeli rûmilî bir şemse yer alırken, üst tabla sülûs kitâbeli, alt tabla yıldız süslemelidir.

Kapı kanadı ve pencere kapaklarının, kademeli tablalı örnekleri, II. Murad döneminde ortaya çıkar, Fatih döneminde yaygınlık kazanır.

Osmanlı devletinin kuruluşundan, İstanbul'un fethine kadar gelen dönemde, ayrı bölümler halinde incelenen konuların dışında, halı, kumaş, minyatür, maden, cam, hat, tezhip ve cilt sanatları, ilk eserlerini veren sanat faaliyetleri olarak, sayılı eserlerle XV. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişme basamağına gelmişlerdir. Günümüze ulaşan eserlerin ortaya koyduğu belirli üslûp özellikleri, geleceğin gelişme hedeflerini açıklayan değerler olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Mimarî, çini ve keramik

Aslanapa, Oktay

Anadolu'da Türk çini ve keramik sanatı, İstanbul, 1965.

Ayverdi, Ekrem Hakko

Osmanlı mimârisinin ilk devri, (I. cilt), İstanbul, 1966.

Ayverdi, Ekrem Hakko

Osmanlı mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri, (II. cilt), İstanbul, 1972.

Eyice, Semavi

"İlk Osmanlı devrinin dinî - içtimâî bir müessesesi zâviyeler ve zâviyeli camiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, 23/1-2, 1963, s. 3-80.

Kuran, Aptullah

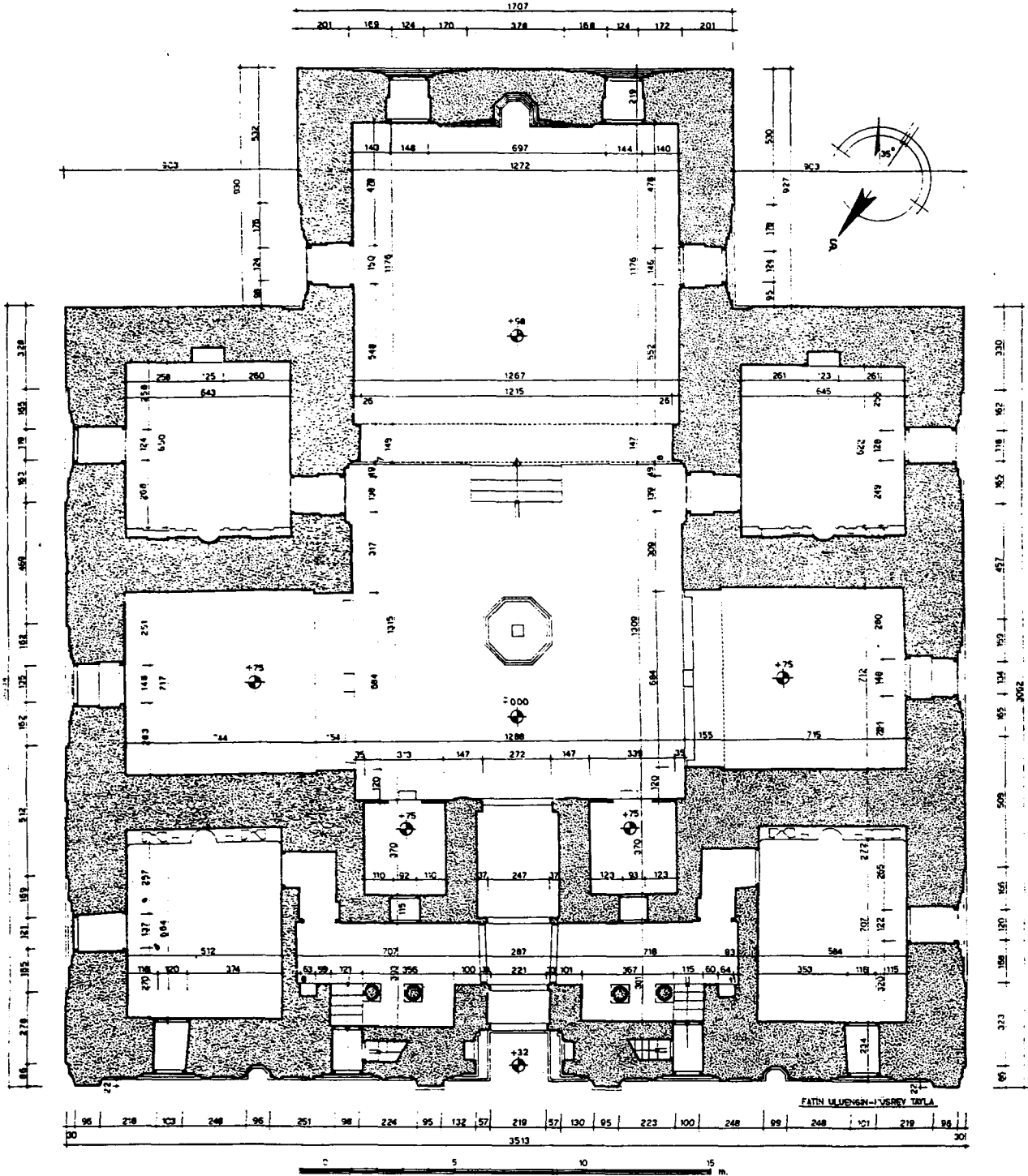
İlk devir Osmanlı mimârisinde cami, Ankara, 1964.

Öney, Gönül

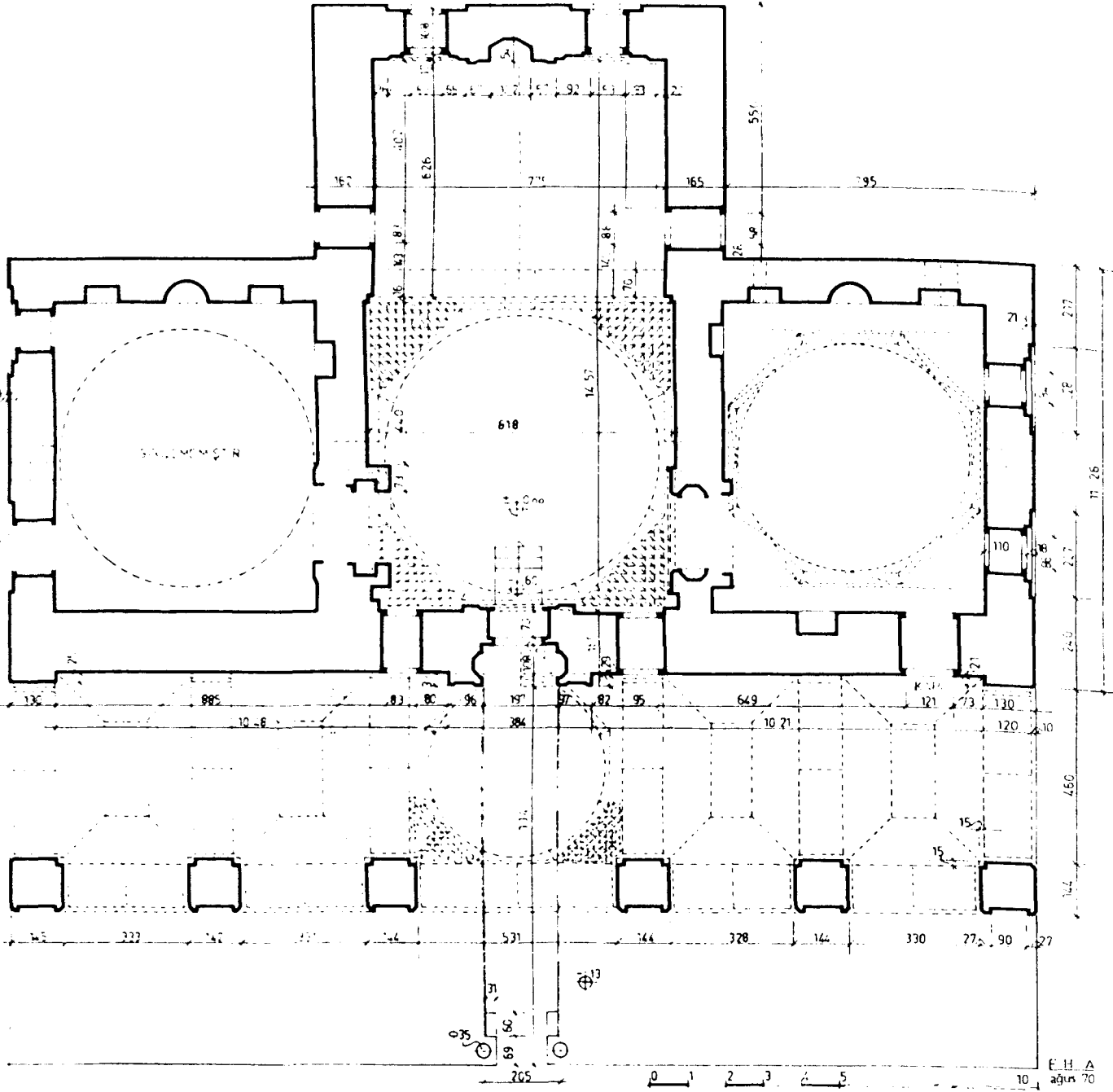
Türk çini sanatı, İstanbul, 1976.

Yetkin, Şerare

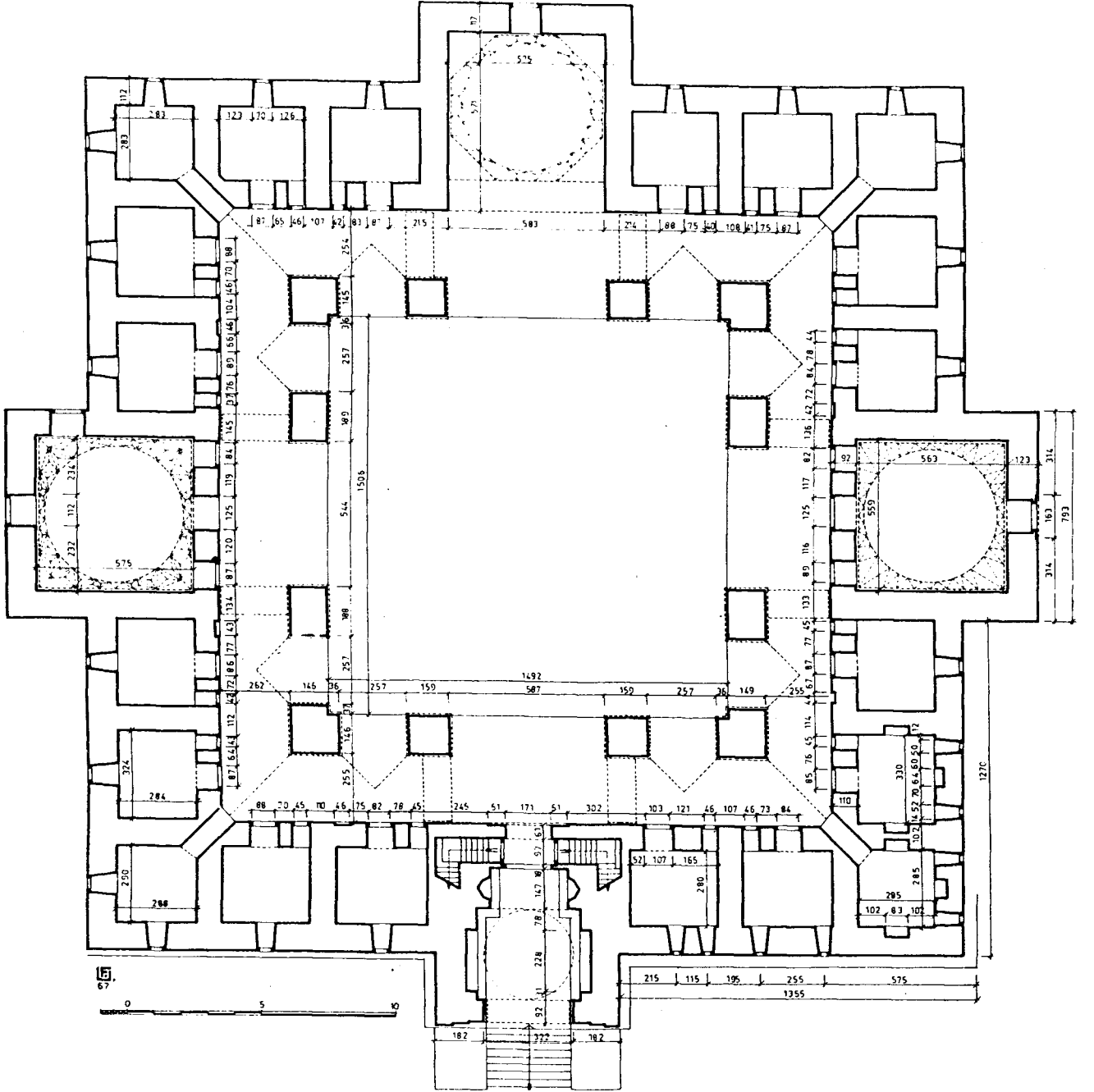
Anadolu'da Türk çini sanatının gelişmesi, Genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul, 1986 "İlk Osmanlı çinileri", s. 201-210.

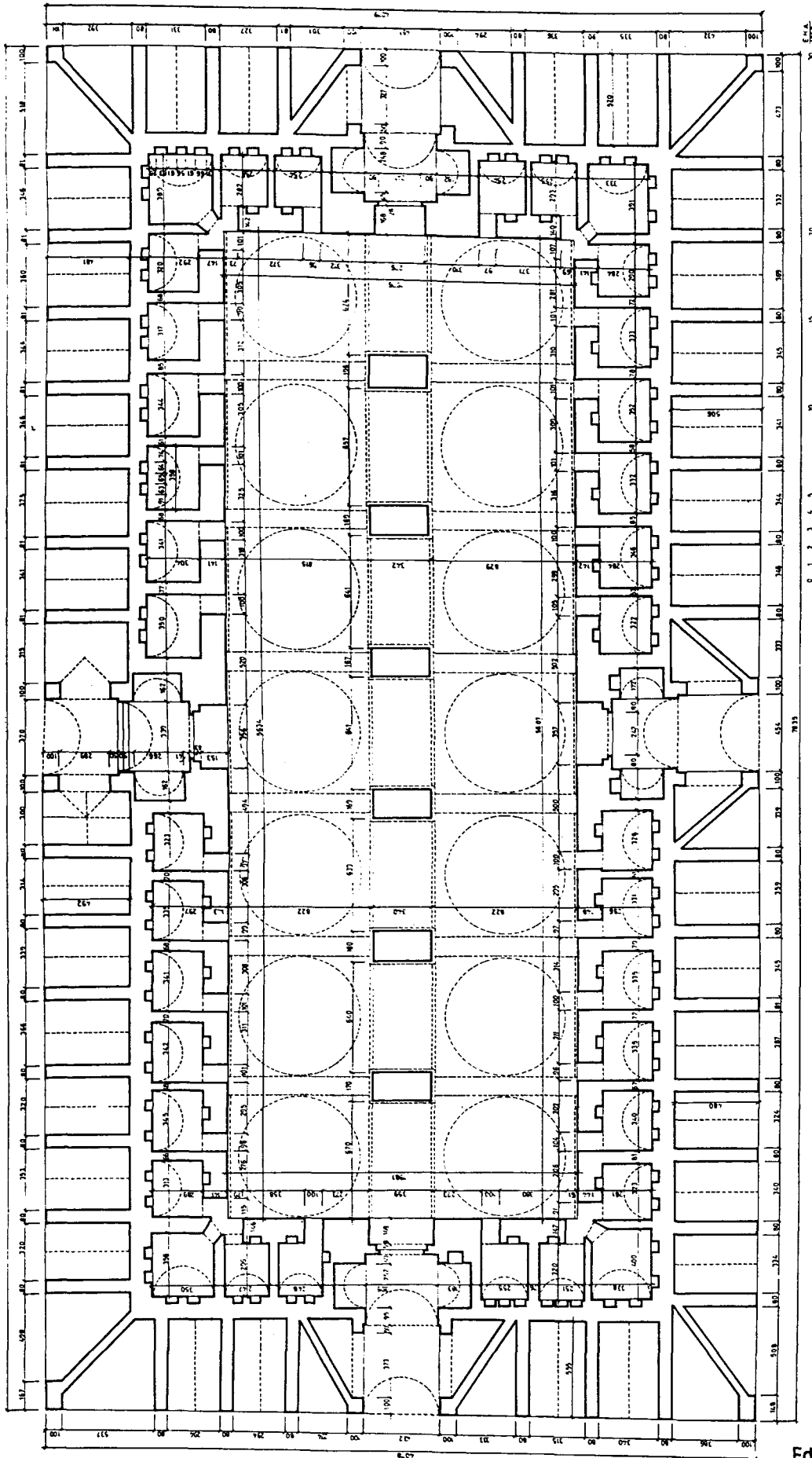
Bursa Yeşil Cami (Ekrem Hakkı Ayverdi).

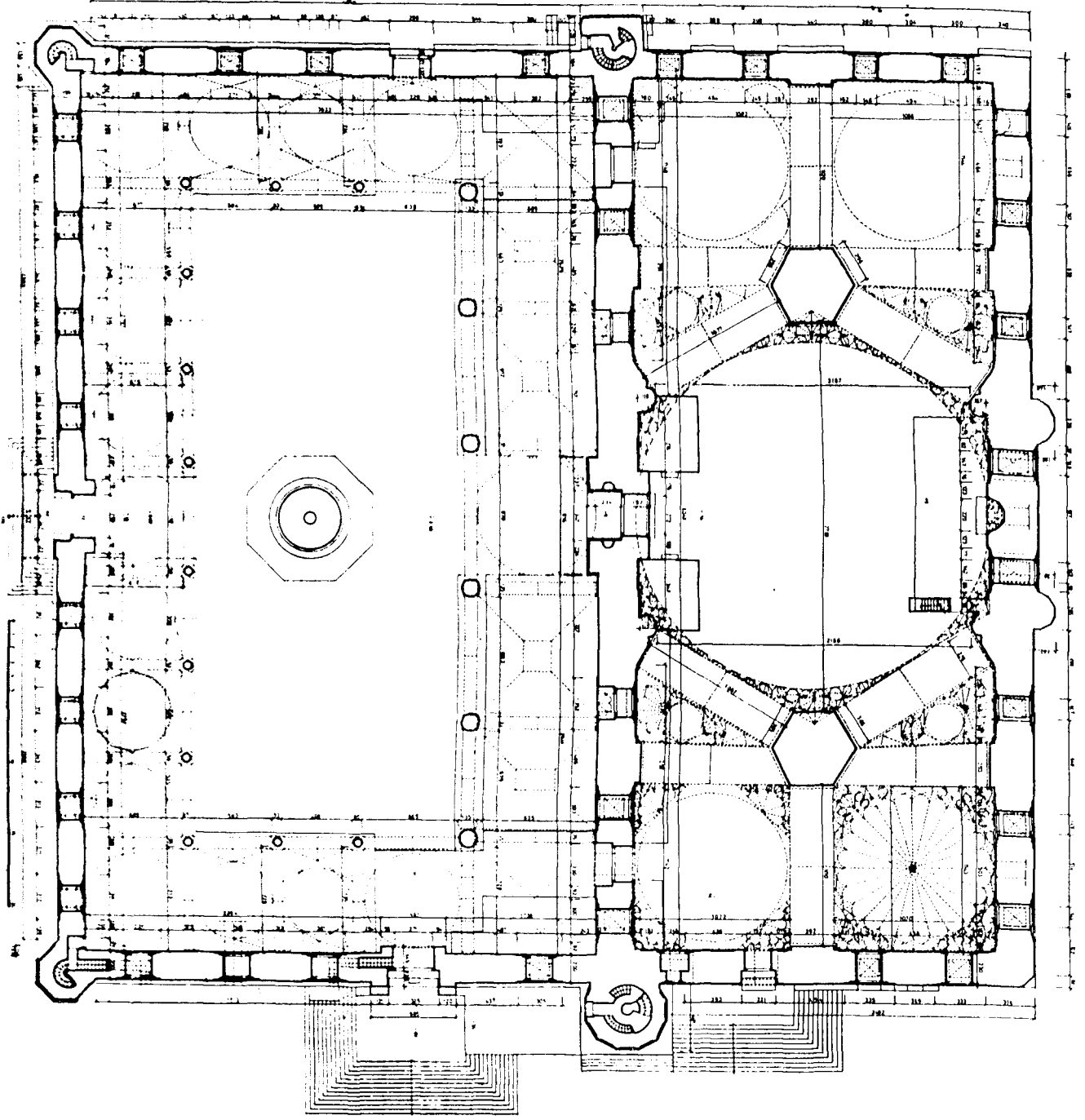

Edirne Gazi Mihal Camii (Ekrem Hakkı Ayverdi)

Merzifon Çelebi Mehmed Medresesi (Ekrem Hakkı Ayverdi).

Edirne Üç Şerefeli Cami (Ekrem Hakkı Ayverdi).